НАША БАТЬКІВЩИНА

О Р Ґ А Н

УКРАЇНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧЕ-ТУРИСТИЧНОГО ТОВАРИСТВА „ПЛАЙ"
У ЛЬВОВІ

3. Ч. БЕРЕЗЕНЬ 1937 1. РІК

ВОЛОДИМИР КУБІЙОВИЧ

БОРЖАВА

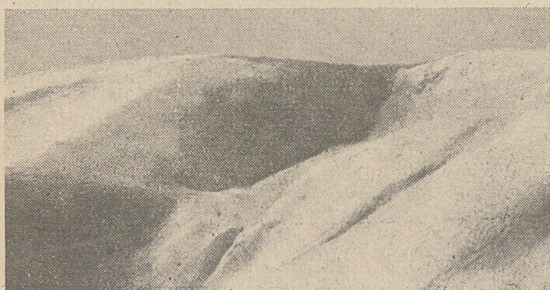
Одною з найкращих ґруп в українських Карпатах є положена на Закарпатті, у сточищі Ляториці — Боржава. Завдяки положенню побіч залізничого шляху Стрий-Лавочне-Мукачів Боржава буває часто відвідувана туристами з обох сторін границі. А треба додати, що переважна частина Боржави находиться в межах конвенційного туристичного пограничного пояса й тому можуть по ній мандрувати без спеціяльних граничних пашпортів навіть наші туристи, що мають відповідні виказки деяких туристичних товариств.

Боржава входить у склад південного, високо-флішевого пояса. Краєвид Боржави найкраще обсервувати з пограничного й заразом вододільного хребта в околиці Лавочного. Хоч стоїмо на головному вододілі, межи Дністром і Дунаєм, у самому серці гір, то всетаки находимося посередині якогось широкого обнизення. Це центрально-карпатська заглибина, що обіймає цілі Східні Карпати, від Сянока на заході аж по Селєтин на Буковині, а тут на лінії Опору-Ляториці вона найкраще розвинена. Ця на 25—30 км широка країна має невеличкі безоглядні й умовні висоти, дуже лагідні й відносно добрі глинясті ґрунти. Завдяки корисним природним умовинам це одна з густіше заселених частин Карпат, сильно вилісена, заорана до великих висот, — це наша бойківська верховина. На північ від центрально-карпатської заглибини простягається висока, з пісковиків збудована полоса, з доволі вузькими хребтами, сильно камяниста й залісена, але рідко заселена, з нечисельними полонинами та слабо розвиненим пастушим життям. Це та частина Карпат, яку звичайно називаємо Ґорґанами.

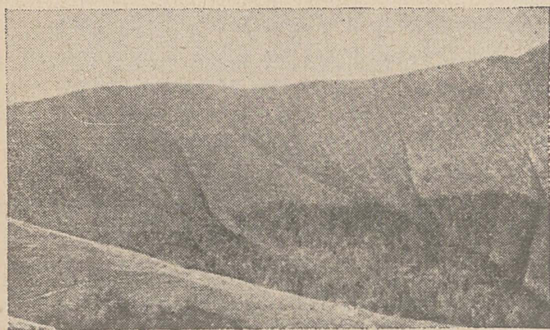
Відмінний краєвид південної високої флішевої смуги. Вона вища від північної, але далеко лагідніша й масивніша. Хребти має широкі, слабо розгалужені й майже рівні. Цілими годинами можна ними мандрувати без утоми, бо находяться менш-більш на одній висоті. Лише виняткова стрічаємо тут скельні невжитки, такі часті в північній полосі, а всі хребти покриті широкими полонинами, найбільшими з усіх у Карпатах. Цю лагідність і масивність завдячує південна пісковикова смуга тій обставині, що нею йшов колись головний вододіл межи Дністром і Дунаєм, а ще й сьогодні на сході творить вона вододіл межи Прутом і Тисою. Із причини значної висоти й масивности переважна чистина південної смуги зльодоватіла в ділювіяльній добі й тому тепер на її узбіччях стрічаємо ціле багатство льодовикових форм, так прегарно зазначене в найвищій частині цеї полоси — Чорногорі. Ріки, що

Боржава від центрально-карпатської заглибини Видно добре контраст межи лагідними й вилісеними хребтами і стрімкими, лісом покритими узбіччями. — Фото інж. Сейдль.

Льодовиковий котел під найвищим вершком Боржави, Стогом. — Фото інж. Сейдль.

Узбіччя головного хребта. Лагідний хребет переходить у стрімкі узбіччя, порізані ерозією потічків. Видно ярко зазначену горішню границю букового лісу. — Фото др Краль.

пливуть із півночі на південь, потяли одноцільну колись смугу на низку поодиноких ґруп. Важніші з них це: Рівна, Боржава, Красна, Свидовець і Чорногора.

Боржава це одна з найінтересніших ґруп у південній смузі. Простягається вона межи долиною Вовчею на заході й долиною Кусиниці, провалом Пересліп (942 м) та долиною Ріпінки на сході. Головний хребет перебігає з північного заходу на південний схід, переважно в висоті понад 1300 м. В центральній частині підноситься Великим Верхом до височини 1598 м. Від головного хребта відгалужується під прямим кутом у південно-західньому напрямі бічне рамя, ще вище й масивніше від головного хребта; його вершок Стіг сягає 1679 м висоти. Північні узбіччя Боржави здіймаються нагло та стрімко над центрально-карпатською заглибиною; віддаль межи нею й головним хребтом доходить заледви 2—4 км. Інакше на південних узбіччях. Тут від головного хребта відбігає цілий ряд довгих (на 10—14 км) рамен, що потому обнизуються в південному напрямі аж по широку, повздовжну долину, що відділює полосу пісковиків від вульканічної.

Як в інших частинах південної полоси, так і в Боржаві виступають два роди краєвиду — краєвид хребтів і долин. Хребти це останки давньої майже рівнини — лагідної та просторої. Тому, що Карпати вертикальним рухом піднеслися на сотки кільометрів угору, ріки почали

тяти цю первісно лагідну країну й останки давньої рівнини задержалися тільки там, де не досягла її ерозія, себто на хребтах. І вони, мимо своєї височини, лагідні, широкі покриті всюди продуктами звітріння та завдяки цьому й аж до найвищих вершків рістнею. Мандрівник мандрує ними без труду. Найвищі шпилі, як Стіг, Великий Верх, Гимба, Жид — творять неначе лагідні копиці.

Зовсім відмінний молодечий краєвид долин. Вони повтинані на сотки метрів у давнє тіло Боржави, глибокі, стрімкі, труднодоступні ще й сьогодні. Які великі тут різниці поземів, найкраще видно на ось такому прикладі: найвищий верх Боржави — Стіг має 1598 м, а в віддалі заледви 81 м від нього стрічаємо висоту 400 м, себто різницю поземів — 1200 м! Не дивниця, що турист, який мандрує на Боржаву, добре напріє, заки вийде на головний хребет. Контраст межи виглядом хребтів і долин збільшується ще й з різницями рістні: хребти — вкриті полонинами, долини — суцільним, тяжко прохідним лісом. Також годиться тут згадати, що на узбіччях найвищих верхів Боржави витворилися колись дрібні льодовики й тому на північних узбіччях Стогу, Високого Верху й деяких інших стрічаємо кітли зі стрімкими узбіччями й рівними днами. Тільки тут можна натрапити на невеликі полоси скельних невжитків. По давніх ставах, що, наприклад, у Чорногорі причиняються до її краси, тут осталися тільки сліди (загагнення).

Буковий праліс на одному з бічних рамен Боржави. — Фото Р. Максимович.

Пастирська стая на границі лісів. На ліво примітивна колиба, на право кошара для овець. — Фото д-р Краль.

З мертвим краєвидом — звязана нероздільно рістня та прояви діяльности чоловіка. Боржава лежить уся в області букових лісів, що займають цілу південну, а радше південно-західню частину Східніх Карпат. Бук потребує для веґетації далеко більше тепла, ніж смерека, й тому в порівнянні з нею кінчається в розмірно незначній висоті. Його горішня границя на Боржаві перебігає на висоті 1100—1200 м.

місцями — під впливом чоловіка — обнизується до 1000 м, а тільки винятково підноситься до 1300 м, його середня горішня границя — це 1161 м*). Границя букового лісу — дуже різка; ніякого повільного переходу; з одної сторони — суцільний, густий ліс, із другої — чистий високогірський степ — полонина. Полонина займає весь головний хребет і хребет Стогу без ніяких перерв; тільки на стрімкіших місцях, головно на узбіччях льодовикових кітлів виступають малі скельні полоси й корчі лелеча.

Властива Боржава — не заселена; долини тут завузькі й застрімкі, хребти зависокі для сталих осель. Чоловік мешкає в обох повздовжних обнизеннях, що простягаються біля Боржави: в центральній депресії на півночі й у повздовжній долині на пограниччі з Великим Ділом на півдні. В гори входить тільки хвилево, як дереворуб і пастух. Турист, що мандрує звичайно головним хребтом, стріне в літній порі лиш останнього. Умовини для пастушства тут знамениті; полонини — великі (3900 га), лагідні й положені близько сталих осель. Відємна сторінка — це засильний випас на полонинах, а тому й велике виснаження ґрунту, що з черги довело до поширення мало вартісних під оглядом корму трав, а саме т. зв. »псярки« (Nardus stricta). На полонинах Боржави пасеться тепер яких 2.400 штук рогатої худоби, 8.800 овець і 1000 коней під опікою 150 пастухів. Побут на полонині триває нормально три місяці — червень, липень і серпень. Колиби вівчарів — уміщені в долішній частині полонини, на краї лісу, волярні — серед полонини. Під оглядом будівництва це примітивні захисти бойківського типу.

Деякі зміни в пастушстві й узагалі в цілому господарському житті Боржави наступили наслідком змін власностевих відносин. Перед війною належав і ліс і полонини до мадярських поміщиків — головно, ґрафів Шенборнів, по війні переведено аґрарну реформу й тепер ліси належать частинно до держави, частинно до поміщиків, а ціла полонина перейшла в руки держави, що віддала її під заряд нижчої господарської школи в Нижніх Верецьках. Тому й то стрічаємо вже на Боржаві перші сліди взірцевої високогірської господарки, а саме просторі будинки зорґанізованої по швайцарських взірцях молочарні, в якій також побірають практичне знання учні господарської школи.

Треба б ще згадати, що побут у горах улегшує туристам хата, построєна на головному хребті й віддалена на яких три кільометри на захід від Великого Верху, та ряд туристичних станиць унизу, головно в селах, положених при залізничому шляху.

Важніша література:

Boržava v Podkarpatske Rusi (4 томи, написані різними авторами).
Zemepisne práce, řidi Prof. Jiři Král (чч. 2, 3, 9, 14).
V. Kubijovyč: Pastyřšky život v Podkarpatské Rusi (2 томи). Bratislava, 1935-7.

*) Для порівняння подамо, що на положеній в області смерекових лісів Чорногорі границя ця йде на висоті 1405 м.

МАРІЯН ҐАВДЯК

Із памяток княжого Галича

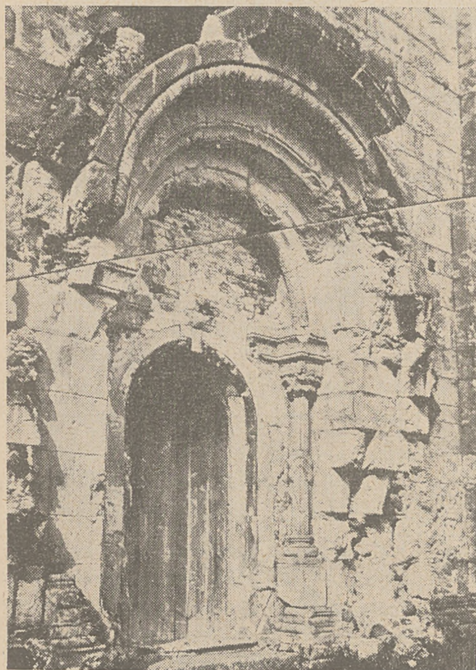
Карпатські притоки Дністра, пливучи через горбовину карпатського Підгіря, порізали її на цілий ряд височинних гряд, що деколи доходять аж до Дністра й тут над Дністром опадають до його долини стрімкою стіною. Одною з таких височинних гряд галицького Підгіря є гряда, що між ріками Лімницею й Солотвинською Бистрицею від останніх

Княжий Галич. — Реконструкція церкви св. Пантелеймона. Репродукція із праці О. Пеленського: »Галич в історії середнєвічного мистецтва«.

Княжий Галич. Абсиди церкви св. Пантелеймона. — Фото М. Ґавдяк.

Княжий Галич. Головний портaль церкви св. Пантелеймона. — Фото М. Ґавдяк.

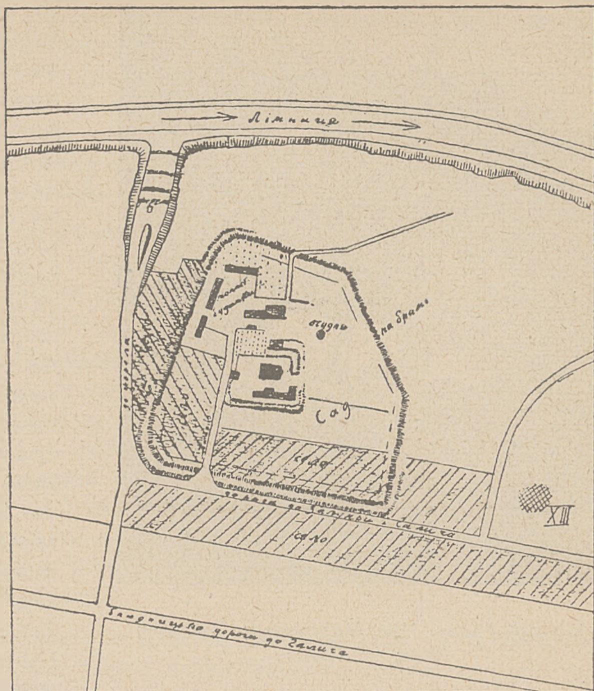
найнижчих хребтів Карпат простягається на північний схід, зразу широкою, відтак щораз вужчою смугою аж до Дністра. Річка Луква, що випливає на границі Карпат та Підгіря, розділила цю широку гряду на дві менші, західню — лімницьку та східню — бистрицьку.

Коли перейдемо через Дністер біля устя Бистриці та вийдемо на високий беріг Опілля, бачимо перед собою на заході лімницько-бистрицьку горбовину, а по обох берегах Дністра, між Підгірям і Опіллям положену, низинну кітловину (з устям Гнилої Липи до Дністра), що іноді в час повені замінюється в велике озеро.

По правому березі Дністра, у стіп стрімкого берега лімницько-бистрицької горбовини, лежить сьогодні мале містечко Галич, замітне одною памяткою старої архітектури. Це парохіяльна церква Рождества Христового, базиліка із трьома навами, з гарною копулою, збудована на переломі XIV. та XV. століть.

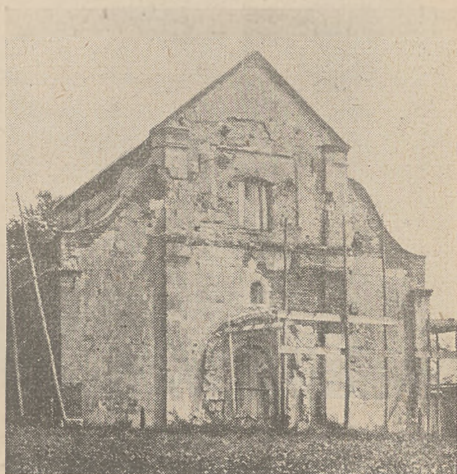
Даремним трудом було б шукати в сьогоднішньому Галичі слідів та памяток старого княжого Галича. Їх треба шукати на поверхні лімницько-бистрицької горбовини, котру саме вибрали хоробрі Ростиславичі на столичний осередок Галицької держави. Своїм положенням лімницько - бистрицька горбовина прегарно надавалася на те, щоби побудувати на ній столицю Ростиславичів, що рівночасно була б і оборонною твердинею й центральною точкою державно-політичного та торговельного життя. Передовсім, столиця Галич лежала на перехресті торговельних шляхів, що провадили

з північного заходу, з Польщі й Німеччини, вздовж Дністра, на південь, через схід, до Чорного Моря та з півночі, з Волині, на південь, через Карпати, на Угорщину та до Середземного Моря. Положення над Дністром давало Галичеві можливість торговельних та культурних взаємин із Чорноморськими країнами, особливо з Візантією. А дальше, столиця Галич своїм положенням на підгірській горбовині серед рік знаменито надавалася до оборони. Зі заходу Лімниця, з півночі Дністер, зі сходу Бистриця боронили доступу до стрімких стін, якими горбовина опадала до довколичних долин. Неукріплена природою оставала лише четверта сторона великої твердині, що нею був княжий Галич, а саме південна сторона, звернена до Карпат і до закарпатського сусіда — Угорщини.

Княжий Галич. Плян укріплень церкви св. Пантелеймона (репродукція із праці О. Пеленського: „Галич в історії середнєвічного мистецтва").

Крім самої природи, що боронила розложений на полях і горбах лімницько - бистрицької горбовини Галич, боронили його також і штучні укріплення. Укріплення будували галицькі володарі по тодішніх европейських зразках вздовж рік, що окружали із трьох сторін Галич, а також і на полудневій неукріпленій природою стороні. Над стрімкими узбіччями, що опадали до рік, розбудований був цілий ряд поодиноких твердинь-церков, окружених високими валами.

Княжий Галич. Церква св. Пантелеймона з романським порталем. - Фото М. Ґавдяк.

Крім цих трьох ліній укріплень, що боронили доступу на заході вздовж Лімниці, на півночі вздовж Дністра та на сході вздовж Бистриці, через середи-

Княжий Галич. Над Мозоловим Потоком. Фото М. Ґавдяк.

Сьогоднішній Галич. Парохіяльна церква Рождества Христового. Фото М. Ґавдяк

ну цілого простору княжого Галича, вздовж річки Лукви, на її правому високому березі розбудована була єще одна лінія укріплень. Тут на цій лінії укріплень домінююче для цілого простору Галича положення займали укріплення замку володарів галицької держави, що находилися на території сьогоднішнього села Крилоса. Між Луквою на заході та Мозоловим потоком на сході, що пливе глибокою яругою, єсть відокремлений від решти горбовини невеликий (1 км ширини та 1.5 км довжини) клаптик землі, на котрому стояли княжі тереми та княжа церква, також укріплені валами. Тут находився центр княжого Галича та мізок цілої держави.

Визначне становище в цілій фортифікаційній системі простору княжого Галича займало узгіря в його північно-західньому наріжнику, на північному кінці лімницької горбовини, над устям Лімниці до Дністра. Опадає вона тут стрімким берегом до Лімниці та Дністра, а серед неї побудовано одну з найважніших оборонних точок, що боронила доступу до Галича від північного заходу та півночі. Серед пятикутника могутніх валів та ровів збудовано церкву св. Пантелеймона в початках XIII. століття*), що сьогодні єсть парохіяльним костелом у маленькому селі св. Станиславі. Як церква- твердиня перетривала вона ціле століття, зі занепадом Галича

*) За О. Пеленським: »Галич в історії середнєвічного мистецтва«. Краків, 1914. (у польській мові).

вона опустіла й щойно з кінцем XVI. століття перебрав стару церкву на власність орден оо. Францісканів, відреставрував та обернув її на костел. При реставрації зі старої церкви залишилися мури у свому первісному заложенні лише до половини своєї висоти, із прегарним порталем та колонами абсид. На місце церкви в візантійському стилі надбудовано гору в бароковому стилі — з цегли; долина остала в первісному виді з тесаного каміння.

Ось так із усіх камяних будівель княжого Галича залишилася до сьогоднішніх днів одна-одинока будівля на поверхні землі. Всі інші — знищені руїнною рукою людей та часу — залишили по собі лише фундаменти та часом долівки, прикриті землею.

Збудована церква св. Пантелеймона в візантійському стилі в виді квадрата (19.50 м × 17 м) з чотирома колонами, що піддержували головну копулу, та півколесами абсид і поділена на три нави. Невідомо тепер, яке склепіння та скільки та як розложених копул мала ця церква, але на підставі зразків церковної архітектури візантійського стилю, репрезентованого на Україні в XI. та XII. століттях, можна догадуватися, що на схрещенні двох бочкових склепінь, на високому тамбурі здіймалася велика копула в формі півкулі, мабуть крита міддю, із хрестом на півмісяці.

Незвичайно цікавим явищем в архітектоніці церкви св. Пантелеймона єсть факт, що властиві черти візантійського стилю найшли тут гармонійне получення із провідними чертами романського стилю, що в XII. столітті був популярний у західній Европі.

Безсумнівні риси романського стилю слідні передовсім у виді головного та бічного порталів, а відтак у трьох абсидах, обставлених тонкими колонами із прегарно різьбленими головами. Незвичайне багатство різьби замітне головно на колонах головного порталю, на їх головах та на півколистій архівольті. Особливо ж гарно різьблені голови (капітелі) колон, що мають вид кісток або кошиків із ґірляндами цвітів.

Церква св. Пантелеймона являється проте одинокою памяткою архітектури княжих часів, що задержалася хоч не в цілості до сьогоднішнього дня та представляє собою незвичайно гарний та цікавий зразок галицької архітектури XIII. століття, що повстала із сполуки існуючих тоді в Европі стилів.

На території княжого Галича, по довколичніх селах, де колись кипіло жваве й бурливе життя, де рішалася нераз доля держави, там сьогодні тихо, спокійно, там сьогодні порозкидувані селянські оселі, поля й огороди. Лиш часом загомонить Крилос, його Золотий Тік обізветься жвавим гомоном молодечих голосів, коли прогулька учнів-юнаків приїде поклонитися кісткам великих мужів батьківщини та оживити серця цілющою водою давньої слави...

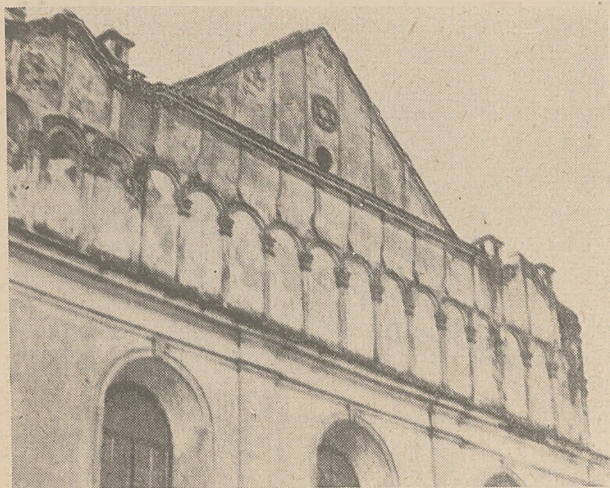
ЛЕОНИД МАСЛОВ

Старі муровані божниці на Волині

Старі муровані жидівські божниці на Волині уявляють зі себе дуже цікаві та своєрідні памятники архітектури своєї епохи; хоч прості, невибагливі в формах, можна сказати — одноманітні, проте монументальні у брилах, завершені багато-орнаментованими, часами зубчастими ренесансовими чи бароковими аттиками — творять приємний контраст до тла вбогих жидівських будинків волинських міст і містечок, який тимбільше підкреслює їх велич, їх панівне становище, увипуклює архітектурну відмінність.

Ці волинські божниці збудовані всі (за винятком одної) продовж сто літ: найстарші з них (у Степані й Дубні) походять з кінця XVI. століття, пізніші (в Луцьку, Любомлі, Острозі та Клевані) з XVII. — й лише одна матіївська божниця була викінчена в XVIII. столітті. З приводу не дуже великої різниці щодо часу будови всі вони стилем близькі до себе, мають подібні пляни, брили, багато анальоґічних, спільних рис, характеристичних одначе не тільки для Волині; подібні божниці можна зустріти на цілому просторі етноґрафічних українських земель від Сяну аж по Дніпро.

Божниці будовано в середині міста, переважно коло ринку, одначе безпосередньо на ринок вони ніколи не виходили, а були відділені від нього рядом низьких жидівських домів (Любомль, Матіїв); в цьому випадку мусіли вони стисло відповідати вимогам тодішнього церковного й державного права щодо їх зовнішнього вигляду, вишини, віддалення від найближчого костела й т. д.; іноді ставлено їх за оборонними мурами міста; ці останні були деревяні і при наступі неприятеля падали жертвою вогню разом зі всім, що поза мурами находилося, щоби позбавити неприятельські війська якогонебудь захисту. Божниці ж муровані були влучені у систему міських фортифікацій (Степань), або творили рід окремих фортів і при ворожому наступі боронилися власними силами (Луцьк).

Божниця в Матіїві. — Фото Леонид Маслов.

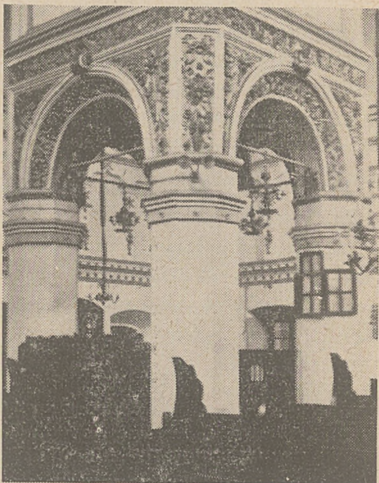
У грамоті короля Жигмонта III. з 1626. року, виданій луцьким жидам виразно говориться: „oby oni na wierzchu teyże szkoły swey dostateczną przeciwko nieprzyiaciołom ze wszystkich czterech stron do rozłożenia strzelby y bronienia się na niey uczyniwsposobność...“ То й луцька синаґоґа має дійсно оборонний характер: в її ат-

тиці зі всіх чотирьох сторін знаходяться стрільні віконця. Висока, чотирохкутна вежа зі спіральними сходами, укритими в товстій стіні, і стрільничими вікнами, що здіймається з південно-східньої сторони будинку, походить із інших часів.

Засадничою частиною кожної божниці є головна молитовна заля для мужчин; єсть це велике, прямокутне у пляні, поміщення, около сімнадцять метрової довжини, пятнадцять метрової ширини й десять метрової вишини; посередині цієї залі стоять чотири міцні колони, які розділюють площу залі на девять прямокутних піль; колони ці вгорі получені луками, над якими здіймається масивний чотирохкутний стовп, що підтримує склепіння залі. Між колонами на підвищенні єсть місце для кантора, так звана біма, а напроти неї, на протилежній до входу стіні находиться вівтар, званий урен-койдеш; це рід шафи, в якій переховуються на перґамінових звитках десять Божих законів — „тора". Часто такі вівтарі бувають ріжноманітно, фантастично орнаментовані. Особливо багато й цікаво єсть декорований різьбою — в виді ориґінально стилізованих рослин і звірят — вівтар матіївської божниці.

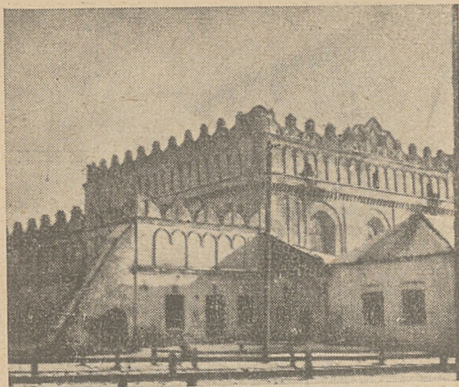
Перед головною залею завжди находяться великі сіни, через які веде вхід до залі, кімната для кагалу, а часом навіть і вязниця; вказує це виразно, що божниці свого часу були не тільки релиґійним, але також, у значному ступні і громадським центром життя жидівського містечка. Збоку при головній залі завжди буває окреме приміщення для жінок, до якого входиться безпосередньо з вулиці, бо ж жінки, східнім звичаєм, уважаються за створіння нечисті, негідні разом з чоловіками хвалити Бога. Іноді жіноча заля буває поверхова (в Луцьку і Клевані).

1. Божниця в Луцьку. 2. Божниця в Луцьку. Біма. 3. Божниця в Луцьку. Фраґмент лавки. — Фото Леонид Маслов.

Божниця в Любомлі. — Фото Леонид Маслов.

Площа підлоги головної залі находиться на кілька ступнів нижче від підлог сіней і жіночника, а ці ж, у свою чергу, нижче від позему вулиці; в острожській божниці ця різниця поземів — дуже велика й доходить до двох метрів. Зустрічається це, в більшому або меншому ступні, в усіх волинських божницях і буває спричинене не тільки піднесенням позему вулиці, що, правдоподібно, продовж кількох століть мусіло статися, а головним чином — тодішнім праводавством: вишина божниці була завжди згори окреслена, а саме — не могла вона бути більшою від найближчих костелів. У грамоті Жигмонта III. з 1628. року сказано „szkoła sama żeby wyniosłością budynku kościołów tamecznych nie przewyższała“. — Через те, не маючи змоги класти будівлю вгору — вище окресленої міри, треба було ради потрібної вишини залі опуститись із підлогою нижче позему вулиці.

Волинські божниці — прикриті або високими, двохспадовими дахами з аттиками тільки з двох сторін (у Матієві й Острозі), або зиґзакуватими дахами, з чотирох похилених до себе площин, зовсім схованими за аттиками. Цей другий рід дахового прикриття — два рази нижчий від першого і, треба думати, що в божничому будівництві найшов він застосування не тільки з естетичних оглядів, але також, і передовсім, з огляду на брак місця, спричинений тодішнім праводавством.

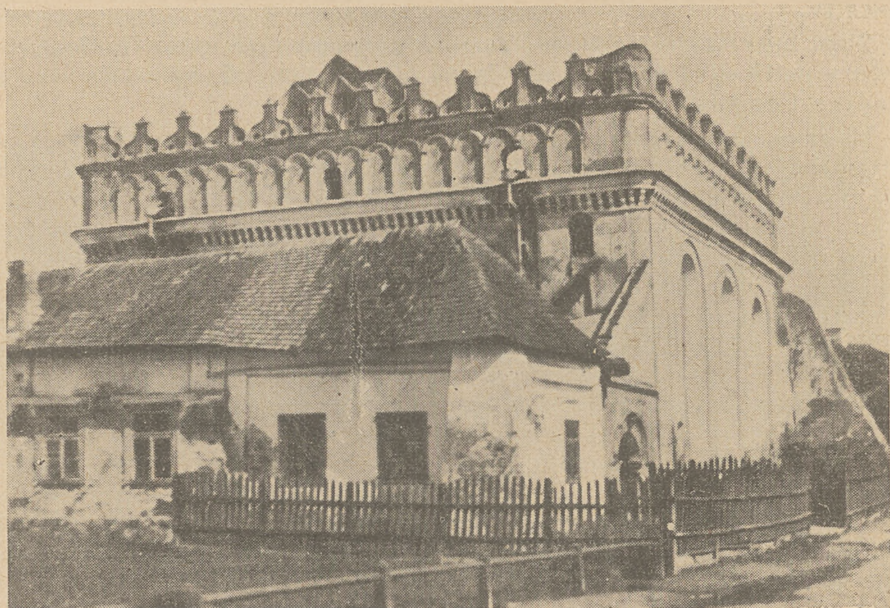
Зовнішні стіни волинських божниць не відзначаються багатством декораційних елементів: спокійний ренесансовий портал, часом легке заакцентування вікон обрямуванням, скромний ґзимс, що біжить навколо будинку, становлять усі їх прикраси й лише завершення будинку, його аттика була завжди дбайливо прибрана більш або менш розвиненим ґеометричним орнаментом; вплинуло на це, правдоподібно, відповідне приміщення будинку в місті: стоючи недалеко від ринку, божниця була відгороджена від нього, як вже було сказано, невеличкими домами — так, що з ринку, з найбільш оживленої частини містечка було видно лише її верхню частину, часом саму тільки аттику, а через те на ній власне, як на найбільш обсервованій частині будинку згуртувалася ціла декорація зовнішніх стін, яка часто вказує на добрий смак, фантазію й уміння тодішніх майстрів. На аттиці матіївської божниці бачимо фриз з арочок, спертих на стовпчиках; аттика любомельської божниці з подібним фризом єсть завершена цікавими бароковими зубчиками; в любомельській божниці анальоґічна аттика оточує й нижчу, призначену для жінок, частину будинку. Луцька синаґоґа на аттиці над головною залею та над вежею має фриз трохи відмінний: з острозакінчених вигнутих ліній, спертих на пілястрах; такий

самий фриз єсть також на всіх чотирох внутрішніх стінах чоловічої залі цієї ж божниці. Орнамент цей, безперечно, східнього походження, був досить розповсюджений на Волині в XVII. столітті: зустрічаємо його на Братській церкві в Луцьку, на міських брамах в Олиці й Березні.

В середині божниць орнаментація виступає в далеко більшій кількості: кілька рядів ґзимсів розділює стіни на поздовжні поземі площі, заповнені великою кількістю ґеометричних ліній, стилізованих рослин і звірят, іноді на внутрішніх стінах повторюється зовнішній орнамент-фриз з аттики; часом у гру входять блакитна фарба й позолота. Найбільше згущені бувають декораційні елєменти на „бімі".

Внутрішні прикраси божниці доповнюють масивні мідяні свічники, чудової норимбержської роботи, що на ланцюгах звисають зі склепіння, різні золотничі вироби, багато ковані скрині, різблені крісла, лавки; особливо ориґінальні — різблені деревяні лавки луцької синаґоґи в виді стилізованих крилатих чудовищ.

Не всі божниці доховались до наших часів у своєму старому первісному вигляді; помимо жидівського консерватизму, неохочого до всякого роду іновацій, трапилося на Волині кілька випадків просто варварських перебудов. У матіївській божниці добудовано поверх над жіночою залею, заслонюючи ним вікна головного корпусу божниці; знищено гарний ренесансовий портал тому тільки, щоби побільшити двері; в луцькій божниці змінено, правдоподібно після одного з пожарів, дах над нижчими частинами будинку, зіпсовано портал головного входу, розібрано аттику й зовсім перебудовано дах на спаленій підчас світової війни божниці в Дубні. Трапилося багато змін на гірше

Божниця в Любомлі. — Фото Леонид Маслов.

й у середині божниць: у Любомлі стіни чоловічої залі розмальовано пестрими, дуже не мистецької роботи звірями, в Матіїві, при закладанні елєктричної інсталяції, завішено тандетні сецесійні жирандолі, в луцькій синаґозі уставлено лавки, дуже грубої роботи, які своїми формами мали пригадувати старі крилаті чудовища.

Одначе більшість старих божниць на Волині заховалося до наших днів у досить доброму стані, незіпсована пізнішими перерібками й добудівками, які так обезформили божниці в Матіїві й у Дубні. Задержавши, хоч у загальних формах, свій давній вигляд, божниці ці є незвичайно цікавими памятниками старої архітектури, незвичайно цінними обєктами для туристів, краєзнавців, для любителів старовини наших земель.

ІВАН ОЛЕКСИШИН

Красові явища на Поділлі

Крім глибоких ярів, крім характеристичного ланцюгового укладу сіл і містечок, крім слідів життя людини ще в камяній добі й руїн старинних замків, манастирів, курганів і нагробників і крім інших ріжноманітностей природи — до цікавих особливостей Поділля належать також т. зв. красові явища.

Щоправда, вони не такі величні, як, наприклад, на Красі в Югославії, де нераз у вапнякових скелях губляться цілі ріки, щоби потім удруге виплисти на поверхню землі, або, де находяться славні й фантастичні печери (Постойна) з дивовижніми сталяктитами і сталяґмітами, а проте заслуговують, щоби на них звернути більше уваги й щоби приглянутися їм.

В нас виступають вони не тільки на широких просторах Поділля, але також на Покутті й Подністрі. Та на цьому місці обмежимося лиш до самого Поділля.

Ці явища виступають найчастіше там, де під поверхнею землі находяться верстви ґіпсу. Виступають вони також у вапнякових скелях, наприклад, у крейді та літотамневих вапняках на просторах середущого й північного Поділля. Поправді, на півночі не прибирають вони таких великих розмірів, як у ґіпсах півдня (південного Поділля, Покуття й Подністря), але всетаки не можна їх поминути з огляду на їх ролю у краєвиді цеї країни.

Красові явища на Поділлі прибирають різні форми: від лійкуватих заглибин у терені (з проміром від кількох до кількадесяти метрів), виповнених завжди або тільки по сніжних розтопах чи по більших дощах водою, доходять вони до величезних нераз кілька кільометрової довжини, підземних печер.

Лійкуваті заглибини в терені т. зв. »вікна« найчастіше повстали там, де запалися підземні печери, вижолоблені водою в ґіпсах і вапнякових скелях. Доказом цього можуть бути часті підземні відгуки на ґіпсових чи вапнякових просторах Поділля. Годиться також згадати, що колись ці явища мали далеко корисніші умовини розвитку, ніж сьогодні, коли глибина річних долин на Поділлі була ще значно менша й річна ерозія не нарушила ще підложжя ґрунтової води, яка щілинами в ґіп-

сах і вапняках діставалася глибоко у скелі, а тому, що не мала відпливу, збиралася на непромоклім підложжі й жолобила в вапнякових скелях печери. Другим дуже важним чинником, що спричинював ґенезу красових явищ на Поділлі був вогкіший клімат, ніж сьогодні. Обидва чинники себе взаємно доповняли. Залежно від того, як глибоко під поверхнею землі повставали ці печери та яка була їх величина, могли вони перетривати довший або коротший час. Коли ж склепіння печер не було достаточно грубе, обривалося під своїм власним тягарем і таким способом творилися чисельні лійкуваті заглибини. Ці заглибини, звичайно круглої, а рідше еліпсуватої форми, місцеве населення називає »вікнами«, »безоднями« або »вертепами«.

В інших місцях, де жолобини в вапнякових або ґіпсових скелях були глибше під поверхнею землі, а склепіння печер було грубше й сильніше, печери заховалися аж до сьогодні, наприклад, у Борщівщині — у Кривчі Горішньому чи в Більчі Золотому, в Чортківщині — в Угрині та багатьох інших місцевостях південного Поділля, про котрі сьогодні ще мало або й зовсім нічого не знаємо.

Найбільшими труднощами в пізнаванні печер південної частини Поділля єсть те, що входи до них звичайно засипані вапняковим румовищем або збочевою глиною річних долин. Якщо припадково вдасться відкрити такий вхід, появляються нові труднощі при пізнаванні нутра цих печер; глина, що звичайно прикриває вхід до печери, крізь щілини в вищих скельних верствах дістається з дощевою водою на дно підземних коридорів і згодом зовсім їх замулює. Це потверджують чисельні розкопи таких давніше доступних, потім засипаних і відтак знову відслонених печер.

Тому, що красові явища на Поділлі прибирають різні форми й різне єсть їх розміщення, постараємося описати їх зокрема на просторі північного, середущого й південного Поділля.

Красові явища, що виступають на просторах північного Поділля, можемо поділити на дві ґрупи. До першої ґрупи зачисляємо менші або

»Вікно« біля села Вікно коло Грималова. На дальшому пляні видно Товтри. — Фото І. Олексишин.

Ґіпси у Кривчі Горішньому. Узбіччям ярової долини провадить стежка до печер. — Фото І. Олексишин.

більші заглибини на поверхні землі, виповнені впродовж цілого року водою. Це — т. зв. »вікна«. Народ називає їх також »безоднями« й оповідає, що сягають аж »на той бік землі«, що в них живуть риби величини дітей, що вони під землею лучаться з іншими далеко віддаленими вікнами й безоднями. Взагалі, про такі вікна й безодні ходить між народом багато дивних казок. У дійсності — це тарілкуваті, а рідше еліпсуваті заглибини чи западини, плоскі при берегах, а чим дальше від берегів, тим дно їх стає стрімкіше, недалеко ж середини опадає майже доземими стінами до значної глибини. З цеї найглибшої частини-глека випливають нераз сильні джерела холодної й чистої води, яка не тільки виповнює цілу заглибину, але й часто дає початок потічкам. Гарним прикладом таких вікон можуть послужити, наприклад, »Синє вікно« в околиці Майдану коло Підгорець, Колтова, Кругова та інші вікна в Золочівщині.

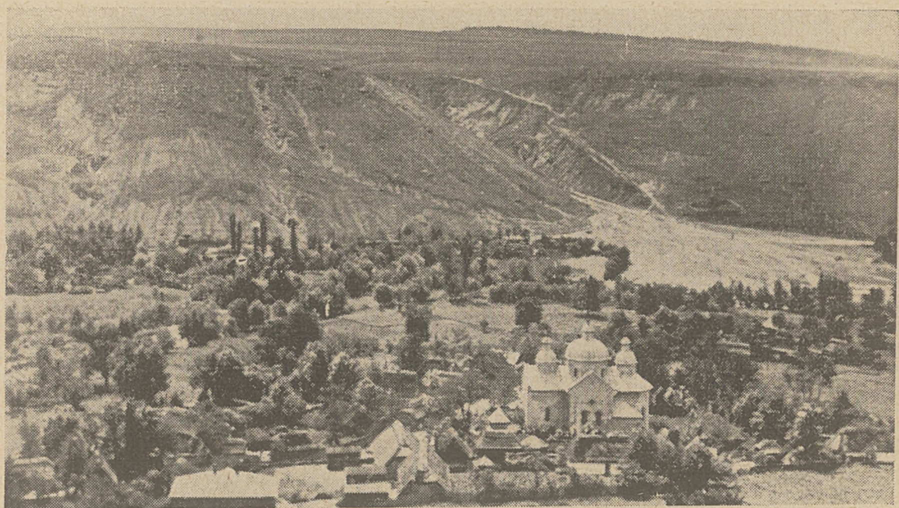
До другої ґрупи зачислимо кітловинні або лійкуваті заглибини терену, т. зв. »вертепи«, які наповнюються водою тільки по весняних розтопах або по сильніших дощах.

На просторах середущої частини Поділля красові явища виступають у зовсім іншій формі. Місцеве населення називає їх »поплавами«, »вікнинами« або »озерами«. Поплави — це більші простори, підмоклі обнизення терену, на якому находяться менші або більші (від 2 до 200 м у промірі) лійкуваті заглибини. Більші заглибини бувають продовж цілого року виповнені водою, менші та плитші тільки часово, а в часі літніх спек зовсім висихають. З деяких глибших вікон випливають (подібно, як на північному Поділлі) сильні джерела, що дають початок малим потічкам. Типовим прикладом цього може бути ґрупа сафірових від водяної рослинности вікон біля місцевості Вікна коло Ґрималова, або вікна біля Брикулі Старої та Винявки в Теребовельщині.

Крім відпливових на просторі середущого Поділля находяться цілі ґрупи безвідпливових вікон-озер, наприклад, між Чернилевом Мазо-

вецьким у Тернопільщині та Стриївкою у Збаражчині, між Білоскіркою у Тернопільщині та Скалатом, але найхарактеристичніші находяться між Заздрістю, Панталихою та Брикулею Старою в Теребовельщині, Буркановом і Вишнівчиком у Підгаєччині та Теребовельщині, коло Петликовець Нових і Пиляви в Бучаччині. Це, звичайно, підмоклі простори з розкиненими на них чисельними мілкими озерцями, що їх людина ще й досі не потрапила висушити й зайняти під управу ріллі. На цих просторах ще й досі залишилося багато підмоклих сіножатей і трясавищ, зарослих болотяною рістнею. Тут ще й досі гніздиться багато болотяної пташні, наприклад, диких качок і чайок, тут задержуються в перелетах чаплі й журавлі, а для чорногузів простори ці являються важним тереном для панування.

В зовсім іншій краєвидній формі виступають красові явища на південному Поділлі, де наслідком більшої грубости ґіпсових скель явища ці в більшій мірі могли розвинутися. Поплави, вікнини й озера, що були частим явищем у середущій частині Поділля, на просторах південного Поділля виступають рідше, бо глибші тут врізи річних долин у підложжя, а тим самим і ліпше відводнення країни. Плиткі заглибини на цьому просторі появляються рідко, а частіші зате — громадні, глибокі вертепи, виповнені весь час водою. Ґрупа таких заглибин у терені находиться, наприклад, у Борщівщині, в селі Констанції, при гостинці з Озерян до Більча Золотого. Нижче положені заглибини в цій місцевості — залиті доволі глибокими озерцями, вище положені — літком висихають. Подібні, тарілкуваті заглибини терену виступають і в багатьох інших місцях південного Поділля, наприклад, біля Сосулівки, Більча Золотого, Королівки, Борщева, Іваня Пустого. Цікаво, що такі заглибини на цім просторі виступають звичайно на вищих місцях терену; це вказує, що заховані під поверхнею землі поклади ґіпсів доволі грубі.

Вид на ярову оселю Доброкут коло Більча Золотого. На протилежній стороні слідне ерозійне діяння води й напливовий стіжок, як його вислід. — Фото І. Олексишин.

Крім цих красових явищ, що відразу впадають в очі, находяться на просторі південного Поділля, наприклад, між Угринем і Заліссям, у Більчі Золотому, у Кривчі Горішньому й у багатьох інших місцевостях великі печери, вимиті водою в ґіпсових скельних верствах. Та ці явища не зазначуються так виразно на поверхні землі, як вікна, і щойно чоловік (звичайно припадково) їх відкриває. Дощева вода, що щілинами протискається крізь вище положені скельні верстви, стрічає подорозі такі самі щілини в нижчих ґіпсових верствах. Вона помалу розводнює ці ґіпси, розмиває й поширює малі зразу щілини й таким способом продовж довгого часу творяться великі лябіринти підземних коридорів і великих печер. Ще й сьогодні, в часі значно сухішім від того, в якім творилися ці печери, можемо завважити, як по стінах підземних коридорів слезить вода й, паруючи, творить вапнякові натеки. Коли ж ці натеки наростають згори вниз, повстають т. зв. сталяктити, коли ж навпаки, знизу вгору, — т. зв. сталяґміти. Щоправда, печери у Кривчі, що їх відкрив і прослідив бл. п. К. Ґутковський, не прибирають таких розмірів, як, наприклад, у Постойні на Красі, всежтаки заслуговують вони на увагу, бо побіч явищ ґіпсового красу виступають у них також явища вапнякового красу.

МИРОСЛАВ КАПІЙ

Із над срібного Сяну

Рік-річно весною, коли вже сонце високо підкочується на небі й теплий вітрець на очах зїдає сніг — тривога здіймає мешканців надбережніх околиць долішнього Сяну.

— Буде вилив, чи проминеться щасливо? питають вони, задивлені у кригою заковане русло срібної ріки!

Бо рік-річно в цю пору Сян, підсилений вже в цих околицях водами Вислока, розливається широко по рівнині, нераз на 4 до 5 км обабіч свого русла.

Химерна ріка, цей наш Сян! Літом русло його невелике, в посушні роки й у брід пройдеш та зате весною, коли в карпатських верховинах сніги танують, а до цього ще десь подорозі крига спиниться й утворить поперечну греблю — тоді розливається він широко. Вже від Лежайська й Старого Міста починаючи, виливає Сян широко, затоплюючи поля й надбережні села.

Сян під Лежайськом. — Фото С. Ожґа.

І цього року, в перших днях березня грозила небезпека такого виливу в цих околицях. За Лежайськом, недалеко села Сарина спинилась була крига, що йшла саме тоді Сяном, утворюючи ледяну греблю, настільки грізну, що мусіло її аж військо динамітом розбивати. Та заки сплили ці ледяні гори долі рікою, води у Сяні почали підноситися й, виступивши з берегів, розлилися широко аж ген під Старе Місто.

З шумом котилися буруни, забіраючи все по дорозі, тріщав і колибався недавно поставлений міст на староміському перевозі!... Готовилися вже мешканці Старого села покидати свої хатки, та на щастя крига рушила по двох днях і вода стала спадати. На наших світлинах бачимо Сян під Лежайськом в моменті, як у ньому прибуває вода й підноситься, досягаючи берегів.

ВОЛОДИМИР ПАНЬКІВ

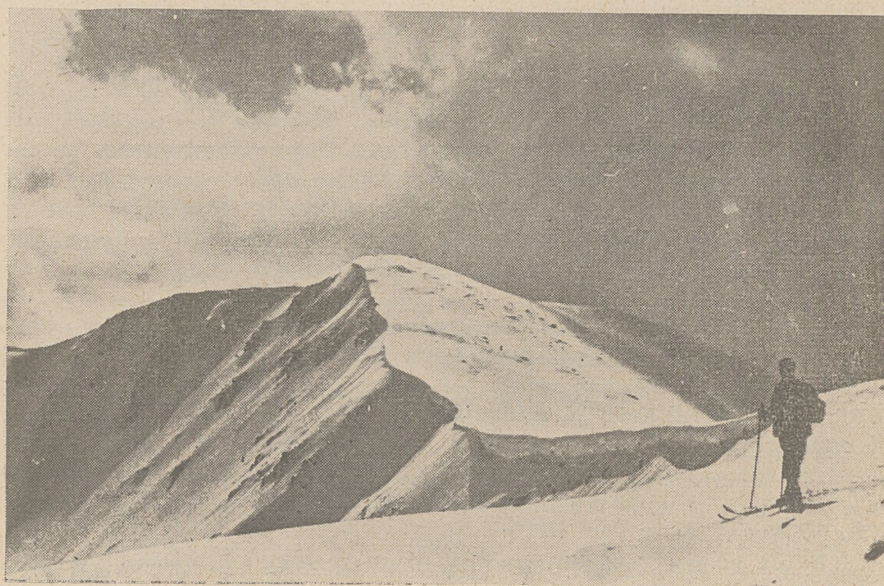
Зимова туристика

Не вигідним життям, сварнями й неоправданими амбіціями, але масами зорганізованої та здисциплінованої молоді здобудемо для нації творчі й позитивні характери. Спорт є одним із засобів.

Це зрозуміли народи політично зрілі і спорт есть у них тим могутнім чинником, який обєднує мілійони молоді й виховує їх на будучих громадян.

Одною з найгарніших ділянок лещетарського спорту є зимова туристика. Дає вона нам найбільше емоції — вимагає одначе великого гарту, напруження, а, щонайважніше, досвіду.

Зимової туристики не можна навчитися з книжок чи на тренінґовій

Піп Іван. — Фото В. Паньків.

Колиба в Чорногорі. — Фото В. Паньків.

площі. Мряка — заверуха — мороз — сніг, оце ті елементи, з якими кожний лещетар-турист, мусить добре обзнайомитися, заки зважиться на більшу самостійну прогульку в гори, бо на недосвідчених і нерозважних жде там »біла смерть«, яка вже неодного схопила.

У нас зимова туристика — легко доступна, бо Карпати близько, а пасмо Чорногори має найліпші терени.

Рівнож Ґорґани є зимою чудові, одначе дикі верхи тяжко доступні й вимагають великого лещетарського досвіду.

Красу зими у високих горах ніякий поет ні мистець не зможе відтворити. Бо тільки там, серед безконечної самітности й царства зимового сонця, на високих верхах гір, — чи в боротьбі із непроглядними мряками, нагальним вітром і тріскучим морозом, у роздумуванні над могутністю природи — можна зрозуміти красу зимової туристики.

Пригадую собі одного зимового ранку з тяжкими наплечниками вирушили ми з домівки К.Л.К. у Славську на прогульку Ґорґанами до Ворохти.

Сніг був тяжкий і глибокий. Молодші товариші-лещетарі, приклонники спортових рекордів, здвигали тільки раменами, дивуючись, що нам хочеться наражуватися на стільки невигод. Вони на довшій зимовій прогульці не були ще ніколи!

І справді! Підчас моїх зимових мандрівок стрічав я багато польських і жидівських туристів. Українців ні разу. Наші завигідні й замало підприємчиві. Бо чого шукати нових, незнаних доріг, коли й біля хати добре їздити.

К.Л.К. від шости літ започатковує нашу зимову туристику. Перші виходи зимою членами К.Л.К. на верхи були ось такі:

Говерля, 2058 м, у березні 1930 (В. Паньків).
Говерля, 2058 м, 26. грудня 1930 (А. Рожанковська — перша із жінок).

Ґрофа, 1725 м, 30. грудня 1933, Паренки, 1737 м, Попадя, 1742 м, 1. січня 1934 (А. і В. Рожанковські, Р. Кобринський, Я. Рожанковський, Б. Гвоздецький, В. Чапельський, В. Паньків).

Молода, 1724 м, 3. січня 1934, Сиваня, 1650 м, 4. січня 1934, Вишківський Ґорґан, Чорна Репа, 5. і 6. січня 1934 (А. і В. Рожанковські, Р. Кобринський, Б. Чапельський, В. Паньків).

Шпиці, 1864 м, Піп Іван, 2026 м і околиця, 20. до 26. березня 1936 (А. і В. Рожанковські, Р. Кобринський, В. Паньків).

Куток краєзнавця

Жменька вражінь із Поділля. Близько двадцять літ тому доля закинула мене на зазбручанське Поділля. Не був то час сприятливий для спокійних дослідів, але з огляду на рухливий спосіб життя — багатий на різного рода спостереження.

Що особливо було несподіваним для свіжої людини, то ця різниця етнічна подоляків західніх і східніх, що так яскраво кидається в очі, коли пересуватися зі заходу на схід. Коли ми на мапі Поділля протягнемо просту лінію, яка би лучила долішню часть ріки Мурахви й на північ положений від неї Лятичів, то поділимо ціле Поділля на дві майже рівні половини — західню і східню. Отсі то дві половини, як показується, заселені двома мало подібними до себе типами подоляків.

Постараюся коротко окреслити різницю цих двох типів. Західній тип нерослий, переважно не переходить понад середній зріст, будова тіла не захоплює зору ні своєю стрункістю, ні гарними пропорціями частей і органів тіла, ні самою поставою: статі виглядають трохи згорблені, груди запалі, голови похнюплені. Таку стать не побачите зовсім близько біля себе, вона розмовляє з вами, спинившися на кілька кроків від вас, неначе б боялася приступити. Є в цім типі щось сторожкого, обережного, лисиного.

Переважають русяві або темно-русяві бльондини; старше покоління носить довге волосся, що часом спадає аж на плечі. Жінки не люблять ховати волосся в очіпок і навіть спід примітивної повязки воно вибивається поодинокими пасмами, що не залишає у вас приємного враження. Взагалі жінки мало чепурні й роблять враження скоріше неохайних.

Мало естетично виглядає й одяг західнього типу. Верхній одяг — свита. Колір її якийсь невиразний, брудно-сіроватий, часто вона зішита з різнобарвних частин і власник її не находить у цім нічого негарного. У свята побачите такі самі свити (святочні) з нашитими узорами, різнобарвними стяжечками, то простими і кривульками, то зібганими на взір квітів і ґеометричних фіґур, але в такій скількості і так негармонійно, що трудно собі уложити якесь поняття про їх стиль. Сорочки переважно не вишивані.

Інакше презентується східній тип. Мешканці східнього Поділля переважно високого росту, стрункі, мязнисті, тримаються просто, з сильно розвиненою грудною кліткою, висуненою наперед, що відразу викликає довіря до фізичної сили її власника й повагу перед нею, руки незадовгі й незакороткі, ноги міцні й довгі. Голову тримає просто й навіть відхиляє її трохи назад, коли чує речі обурюючі його, — так і здається, що раптом зірветься з місця й побіжить, як незагнузданий кінь. Коли розмовляє з вами, підходить так близько, що мимоволі ви самі готові податися на крок назад. Дивиться вам просто в очі веселими очима, в яких перебігає якийсь вогник зневажливого глузування. Взагалі ж тримається як людина, що почуває свою вищість.

Чоловіки дбайливо стрижуть волосся, дівчата заплітають у коси, а жінки дбайливо ховають під чепурний очіпок. Взагалі жіноча стать чепурненька й чиста.

Смутку на лицях у жінок і чоловіків не побачите, скоріше вже гнів і подратування. Одяг дуже навіть гарний і гарно вшитий. Свитки чорні або бронзові, без прикрас, зате з під них вибивається цілий скарб орнаментованих сорочок, вишиваних переважно не хрестиками, а низзю чорними нитками з сухозлотицею. Лиця свіжі і здорові — кров з молоком, — повний контраст до західняків зі зморщеними, полинялими лицями. Східняк у розмові відважний, висловлюється отверто й переконуюче, вимова його мяка й лагідна у противенстві до західняка, скритого, маломовного, з удаваною покорою і згідливістю у вислові своїх осудів, — не буде сперечатися, коли ви не годитеся з ним. Має у своїй мові багато архаїзмів, вимова тверда

й мало виразна, зовсім не квітчаста, бліда, а на дотеп собі може дозволити дуже й дуже рідко, та й цей дотеп мало дотепний, дешевенький або тяжкий, тоді як його східній брат власне більше сипле дотепами, якими годен вправити в добрий гумор найбільшого песиміста. Є різниці і в піснях та грах (забавах).

Цікаві спостереження над вояками, почасті з власної обсервації, почасті з осудів людей, що мали з ними до діла.

Обидва типи добрі вояки, і кожний з них має свої переваги. Західняк більше карний і упертіший, добрий для масових рухів, слабший на індивідуальні завдання, добрий у піхоті, слабше орієнтується, кращий виконавець, ніж самостійний керівник.

Східняк незаступний кіннотчик, гарматчик, скорострілець, індивідуально відважний і ініціятивний, спритний, завзятий, більше любить простір, добре йде в розстрільній, у скупченні скоріше може улягти паніці.

Раціональне сполучення у війську обох типів повинно би дати пречудове військо.

Такі мої спостереження. Може вони в дечім хибні й навіть поверховні, бо я не жив життям селюха-подоляка, в самій народній гущі, але в основному вони, здається мені, правдиві.

Якщо би докладно дослідити всі причини, які викликали ці різниці типів на одній землі, то це дало би ключ до розвязання справи: витворення одного досконалого типу нашої нації, теоретично, а практично решту докінчила би медицина й педаґоґія.

Ів. Ш.

Стара українська коршма. В давніх часах коршма в Україні (корчма, шинк, шинок, заїзд, заїздний або заїзжий двір, гостинниця) відогравала неабияку ролю в суспільному житті. Старі королівські й гетьманські грамоти пестрять від цеї назви. Права на коршму добивалися найрізнорідніші верстви суспільности, починаючи від маґнатів і кінчаючи на парохіях.

Тепер ми маємо ресторани, готелі, каварні, клюби, танкові залі, залізничні й почтові станції, читальні. Колись у давнину майже всі функції їх виконувала коршма. В коршмах знаходили відпочинок, нічліг і потраву подорожники, в часі зимових хуґ і заверух коршми — це просто був дар Божий. Чумаки, мандрівники, крамарі з товарами й узагалі різні перехожі й переїздні кріпшали на силах і гуморі при думці, що вже наближаються у своїй подорожі до коршми. Аматори веселого життя радо туди вступали задля того, щоби випити оковитої, потанцювати під троїсті музики. Дрібна шляхта, козаки, селяни, міщани мали де почути різні новини з широкого білого світу, обговорити різні приватні і громадські справи, а торґівці, ремісники і промисловці навіть заключити вигідні контракти на вироби і збіжеве зерно.

Та з часом, особливо в XIX. ст., життя так скоро почало розвиватися, найбільше у звязку з новими винаходами в ділянці комунікації, що коршми стали затісні й виділили свої поодинокі функції, як самостійні, а самі почали хилитися до упадку й упали.

Коршма під Тивровом.

Ще денеде на Україні, переважно у глухих закутинах, віддалених від сьогочасних нових комунікаційних шляхів, можна натрапити на стару коршму та за пильними розпитами розшукати стару муровану коршму, що вже стала служити іншим богам.

Ніхто тими коршмами у нас не цікавився з точки погляду історичного, мистецького (стиль) і побутово-краєзнавчого й цей памятник нашої старовини зникає недосліджений.

Було би дуже побажане, щоби наші краєзнавці, екскурсанти, подорожники не забували в часі своїх подорожей випитувати в місцевих людей, чи не збереґлася де

така стара коршма, відвідати її, сфотографувати з різних сторін, виміріти й уладити плян, записати стару назву її (цікаві ці назви!) та леґенди про неї, часом дуже цікаві и повні романтичних пригод. Редакція »Н. Б.« дуже охоче прийняла би такий матеріял.

* * *

Плян найпримітивнішої коршми має приблизно такий вигляд. Він ширший і глибший за звичайну велику селянську хату. Посередині вїзд веде через браму в підсіння, що йде вузьким коридором углиб через всю будівлю, без повали. По обох боках підсіння розположені кімнати для приїздних і більша заля під шинк і помешкання шинкаря. Так ділиться коршма на дві половині — праву й ліву. Другим знову поділом ділиться вона на дві половині — передню й задню. В передній згадані вже кімнати, а в задній стайня, возівня, комори, дровітня, хлівці для худоби та дробу, відділені між собою перегородками. З підсіння можуть бути східці вгору, на поверх, де є світлиця з вікном на причілок. По такій брамі й віконці найлегше знадвору пізнати будівлю, що мала призначення бути коршмою. Такі дві коршми я недавно ще бачив у Володимирі й Істилуді. Тепер вони вже стоять у самім поселенні, а колись були поза обрубом його.

Муровані коршми можна найти десь поблизу бувших маґнатських гнізд. Вони найчастіше мають зовнішний вигляд, що нагадує середнєвічні замочки, а то тому, що вони мають одну або пару вежичок. Ще в часі українсько-московської війни бачив я одну таку коршму десь біля Чуднова, чи не в Романові.

В таких старих коршмах може зберегтися і старе мебілля й інше урядження і прикраси. На Лівобережжі, де чомусь більше заховалося старих коршем, ще перед війною стіни їх прикрашували модні в XVIII. ст. образи »Козака Мамая«. **Ів. Ш.**

Дорогоцінна памятка на... опал

(Церква св. Тройці з 1593. р. в Потеличі).

Українське церковне деревяне будівництво — це, безперечно наінтересніша галузь українського народнього мистецтва. Ми самі ще не здаємо собі справи

Церква та дзвінниця св. Тройці в Потеличі (пов. Рава Руська), побудовані в 1593. р.
Фото М. Дороцький.

з його ваги й цінности. В інших народів було б воно окружене спеціяльною опікою й пошаною. В нас без застанови приходять над ним до денного порядку. Коли вибудували нову церкву, — стару руйнують, навіть не покликавши знавця справи, щоби поробити поміри і знимки. Брак зрозуміння для мистецьких памяток причинився до того, що наші села колись повні мистецьких памяток, грунтовно вичищено від цього »зайвого баласту«. На місце стилевих чарівних деревяних церков, будують будинки у стилі »чотири паки й гарбуз наверху«. І отсі будинки мають виховувати естетичний змисл народу і свідчити про нашу культуру...

Цей брак зрозуміння й пошани для мистецьких памяток не минає навіть дорогоцінних унікатів. Заховалися в Галичині всего-на-всего дві деревяні церкви з XVI. століття й обі в селі Потеличі, равського повіту. Само собою, обі церкви це памятки, які задля своєї старости повинні бути окружені дбайливою опікою й пошаною. А що діється? Одну із згаданих церков, а саме церкву св. Тройці з 1593. р., допущено до жалюгідного стану знищення й тепер церковний комітет рішив її розібрати і продати на... опал до цегольні. Одну з найкращих памяток, якою повинні Потеличани гордитися й опікуватися, не жаліючи ніяких заходів ні коштів, — на опал. Невже не найдеться ніхто в цім великім і свідомім селі, щоби рішився привести цю церкву до належного стану й забезпечити її перед таким соромним кінцем. Думаємо, що свідома молодіж села повинна це зробити.

Наші туристичні товариства й гуртки повинні уладити прощу до цеї церкви і зробити її славною і звісною не лише для спеціялістів, але також для широкого загалу.

Церква св. Тройці в Потеличі спеціяльно важна памятка для історії українського будівництва; — вона одинока виразно датована памятка XVI. ст. (дата вирізана на одвірках дверей). Правда, не захова́лася вона в первіснім вигляді, бо в 1777. р. перемінена на костел, була позбавлена бані, яку заступили звичайним двосхилим дахом. Всетаки вся долішня партія (зруб) остала без змін. Типовий трьохдільний плян гранчастої пресвитерії, побіч якої є дві бічні прямокутні абсиди, виготовлений на взір візантійського пляну. Двоє гарно різьблених дверей і з гарним ковальським окуттям завіс. Нутро церкви — цікаво розмальоване в XVII. ст. (мальовила ці ще й досі не відфотографовані подрібно, що конче треба вчинити).

Побіч церкви находиться пречудова ґотикова дзвіниця, дуже висока, як оборонна башта, незвичайно інтересно збудована. Це мабуть одинока деревяна дзвіниця з XVI. ст. в Галичині, а може й у цілій Україні. Ця дзвіниця ще в дуже добрім стані й вимагає лише нового ґонтового накриття, — але борони Боже, — бляшаного. Бляшане накриття дуже попсувало всі стилеві прикмети другої потелицької памятки, церкви св. Духа. Колись треба буде цю бляху зняти й дати ґонтове накриття. Ця церква мусить знову мати свій первісний вигляд — бо теперішній »самоварний« — дуже болюче вражає в очі.

Від Редакції й Адміністрації

До останнього числа нашого журналу долучили ми просьбу до тих Читачів, що одержують журнал, а дотепер не надіслали ще передплати, щоби відослали нам журнал назад до адміністрації, якщо зовсім не бажають собі стати нашими передплатниками. На це письмо відгукнулося около 200 осіб, бо стільки менш-більш одержали ми зворотів. Туди вже третього числа не висилаємо. Зате понад тисячу Читачів приймило журнал, а проте до сьогодні не прислало грошей на передплату. Тому з гарячою просьбою звертаємося до тих усіх, що одержують журнал і не відсилають його, щоби в якнайкоротшому часі прислали бодай частину належитости. Журнал направду коштує великі гроші та трудно з ним вийти на лад. Кому дорога ідея нашого краєзнавства, хай допоможе розвинутися журналові, — тимбільш, що дешевшого, а так поставленого, вже й годі подумати.

Передплата: для краю, Австрії, Чехословаччини й Румунії 6 зл. річно, 3.50 піврічно.
Ціна примірника 0.75 зл. Для інших країв — 2 ам. дол. річно, 1.20 дол. піврічно.
Число розрахункового переказу 256.

Адреса редакції й адміністрації: Львів, Чарнецького 26.

Видавець: Микола Кулицький. Відповідальний редактор Михайло Таранько.

Друкарня Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові, вул. Чарнецького ч. 26.